

AMR b. TUFEYL

(عمرو بن الطفيل)

Amr b. et-Tufeyl b. Amr ed-Devşî
(ö. 15/636)**Sahâbi.**

Amr b. Zinnûr diye de bilinmekte ve daha çok babası Tufeyl b. Amr vesile-iyle tanınmaktadır. Babasının telkini ile müslüman olan Amr, Hayber'in fethi sırasında onunla birlikte Hz. Peygamber'e giderek görüştü. Hz. Peygamber onu kendi kavmi olan Devs kabilesinden yardım getirmek üzere görevlendirdi. Çarpışmaların iyice kızıştığı bir sırada savaş alanını terkedeceğine üzülen Amr'ı Hz. Peygamber, "Allah'ın resulünün elçisi olmayı istemez misin?" diye teselli etti ve görevinin önemini belirtti.

Babasıyla birlikte çeşitli harplere iştirak etti. Babasının şehid düştüğü Yemâme savaşlarında bir elini kaybetti. Ömrü cephelerde geçen Amr, Yermük Savaşı'nda şehid oldu.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Hişâm, *es-Sire*, II, 385; İbn Sa'd, *et-Ta-bakât*, IV, 237-240; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, IV, 243; ayrıca bk. III, 78-81; İbn Hacer, *el-İşâbe*, II, 544; III, 225-226.

İSMAİL L. ÇAKAN

AMR b. UBEYD

(عمرو بن عبيد)

Ebû Osmân Amr b. Ubeyd
b. Bâb el-Basrî
(ö. 144/761)Mu'tezile'nin kurucularından
ve hadis rivayet eden
ilk kelâmcılardan.

Temîm veya Ukayl kabilesinin kölelerinden biri olup İbn Bâb, İbn Keysân, İbn Humeyd, Ebû Mervân künyeleriyle de anılır. Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Bazı kaynaklara göre İran, bazılarına göre ise Sind (Pakistan) menşelidir. Sind menşeli olma ihtimali daha kuvvetli görünmektedir. 80 (699) yılında Belh'te doğduğu nakledilirse de aynı tarihte Basra'da doğduğunu bildiren rivayetler de vardır ve bu ikinci görüşün tercih edilmesi mümkündür. Çünkü dedesi Bâb, Abdullah b. Semüre öncülüğündeki İslâm ordusunun 633 yılında fethettiği Kâbil'de esir alınarak Kâbil mimarisi tarzında bir cami yapmak üzere Basra'ya gönderilen işçiler arasında bulunuyordu. Babası ise önceleri dokumacı-

lıkla uğraşırken daha sonra Haccâc'ın emrinde çalışanlar arasına katıldı. Dokumacılık mesleğini babasından öğrenen Amr, fikrî hayatında büyük tesirler icra edecek olan ve Basra'da kumaş tüccarlığı yapan Vâsıl b. Atâ ile bu sayede tanıştı. Genç yaşta Hasan-ı Basrî'nin ders halkasına katıldı ve uzun yıllar bu derslere devam ederek onun en gözde talebeleri arasına girdi. Ayrıca Ubeydullah b. Enes, Ebû'l-Âliye, Ebû Kılâbe ve Fazl b. İsâ'dan da ders aldı. Taşköprizâde usul ilmini Ebû Hâşim Abdullah b. Muhammed b. Hanefiyye'den okuduğunu naklederse de (*Miftâhu's-sa'âde*, II, 165) bu yanlıştır. Çünkü İbnü'l-Murtazâ, Ebû Hâşim'den Vâsıl b. Atâ'nın okuduğunu, Amr b. Ubeyd'in de Vâsıl'dan okuması sebebiyle Ebû Hâşim'in talebesi sayıldığını kaydetmektedir (*el-Münve ve'l-emel*, s. 11). Bu rivayet, Amr'ın sadece dolaylı yoldan Ebû Hâşim'in öğrencisi sayılabileceğini göstermektedir. Zühd ve takvâsıyla meşhur olan Amr b. Ubeyd, idareci zümre ile ilişki kurmaktan hoşlanmamasına rağmen, tahta geçmek isteyen, fakat devlet başkanında bulunması gerekli üstün niteliklerden mahrum olan II. Velîd'e karşı III. Yezîd'i destekledi. Halife Mansûr'la iyi bir dostluk kurmakla birlikte zaman zaman icraatını tenkit etmekten de çekinmedi ve halifenin ikramlarını da kabul etmedi. Hocası Hasan-ı Basrî'nin görüşlerine bağlı iken büyük günah işleyen (mürtekib-i kebîre*) dinî açıdan durumu konusunda ders arkadaşı Vâsıl b. Atâ ile yaptığı uzun münazaralardan sonra savunduğu görüşten vazgeçerek Vâsıl'ın fikirlerini benimsedi. Daha sonra kız kardeşini onunla evlendirip dostluklarını pekiştiren Amr, Vâsıl'ın ölümünden sonra on üç yıl süreyle Mu'tezilî fikirleri yaymaya çalıştı. Kırkinci defa ifa ettiği hacdan dönerken Mekke yakınlarında ki Merran'da umumi kanaate göre 144 (761) yılında öldü. Böylesine değerli bir düşünürün ölümü Halife Mansûr'u fazlasıyla üzmüş, kendisi için yazdığı merhiyeyi kabri başında okuyarak ona karşı duyduğu derin saygıyı dile getirmiştir.

Hocası Hasan-ı Basrî'nin, dinî hayatı açısından meleklerle benzettiği Amr'ın (bk. İbn Hallikân, III, 460-462) yetiştirdiği talebeler arasında Süfyân b. Uyeyne, Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Ali b. Âsım ve Abdülvehhâb es-Sekafî gibi değerli âlimler bulunmaktadır. Bazı kaynaklar Ebû'l-Hüzeyl el-Allâf'ı da onun talebeleri arasında gösterirse de bu, tarih itibarıyla

mümkün görünmemektedir. Çünkü 135 (752) yılında doğan Ebû'l-Hüzeyl, Amr b. Ubeyd'in vefat ettiği 144 (761) yılinda henüz dokuz yaşında bir çocuktü.

Amr b. Ubeyd, Mu'tezile kelâmcılarının savunduğu temel meselelerden olan müteşâbih âyet ve hadislerin te'vili, mürtekib-i kebîrenin durumu, irade hürriyeti, bazı ilâhî sıfatların nefye varan te'vili, cehenneme giren herkesin burada ebedî olarak kalacağı ve Cenâb-ı Hakk'ın vaîd*inden dönmesinin câiz olmaması gibi belli başlı konularda Vâsıl'la aynı görüşleri paylaşır. Farklı olarak sadece, Cemel Savaşı'na katılanların fâsık olduğunu ve bunların şahadetlerinin kabul edilemeyeceğini iddia etmiştir (bk. Bağdâdî, s. 121). Ayrıca o, vaîd âyetlerini muhkem, diğerlerini müteşâbih kabul etmiştir (bk. Eş'arî, s. 222). Ne var ki itikadî alandaki görüşlerini nasıl temellendirdiği konusunda kaynakların verdiği bilgiler pek azdır. Amr, kebîre sahibinin ebediyen cehennemde kalacağına Nisâ sûresinin 93. âyetiyle istidlâl eder. Ona göre, "Ebû Leheb'in elleri kurusun!" (Tebbet 111/1) meâlindeki âyet bu mâna ile levh-i mahfûzda var idiyse, her kötülük değişmeyen kaderde önceden tesbit edilmiş olacağından, insanı yaptıklarından ötürü Allah'ın hesaba çekmesinin hiçbir anlamı kalmaz. Bundan dolayı söz konusu âyeti, "Ebû Leheb'in yaptığı gibi yapanların elleri kurusun!" şeklinde anlamak gerekir (bk. Hatîb, XII, 166 vd.). Allah kâfirin küfrünü dileseydi onu bundan dolayı sorumlu tutmaması icap ederdi. Aksi takdirde bu zulüm olur, küfürde ısrar eden kimseye karşı da getirilebilecek bir delil bulunmazdı. Kaderi benimseyen görüşe de karşı çıkarak bu konuda nakledilen bütün hadisleri reddetmekten çekinmemiştir (bk. Zehebî, VI, 104). Esasen o, Vâsıl b. Atâ'ya nisbetle itikadî konularda akla daha fazla önem verme taraftarı olduğu halde kelâmcı olarak parlak bir şöhrete sahip değildir. Nitekim kaynaklar yaptığı münazaralarda başarılı olmadığını kaydeder. Başta Vâsıl b. Atâ olmak üzere Ebû Hanîfe, Hişâm b. Hakem ve dilci Ebû Amr b. Alâ ile yaptığı bütün münazaraları kaybetmesi de bunu göstermektedir (bk. *Eir*, I, 991). Fikirlerini yayabilmesini ise Arap ediplerinden sayılacak derecede güçlü bir hatip olmasına borçludur (bk. Kâdî Abdülcebbar, s. 588).

Amr b. Ubeyd adından, hadis ve fıkıhla ilgili kaynaklarda da söz edilir. Hasan-ı Basrî'den birçok hadis rivayet eden

Amr, zâhid ve müttaki olduğu halde, kaderi reddetmesi sebebiyle olacak ki hadis otoritelerince sika* kabul edilmiş, hatta yalancılıkla itham edilmiştir (bk. Buhârî, VI, 352-353; İbn Hibbân, II, 69-71). Bununla birlikte Süfyan b. Uyeyne ve Süfyan es-Sevrî ondan hadis nakletmişlerdir. Kıyasın mahiyeti ve haramın tarifi konusunda kendisinden nakledilen görüşlerle, nebîz*ın mubah, çalgının haram olduğu vb. konularda verdiği fetvalardan, onun fıkıhla da ilgilenmediği anlaşılmaktadır (bk. Elr., I, 992).

Amr b. Ubeyd, Hasan-ı Basrî'nin vefatından sonra ekolünün liderliği konusunda Katâde b. Diâme ile yarışmış, Vâsıl'ın yanında yer aldığı için bu mücadeleyi kaybetmiş, fakat i'tizâli fikirleri benimsedikten sonra da sadık bir talebe olarak hocasının görüşlerini rivayet etmekten geri durmamıştır. Nitekim Hasan-ı Basrî'nin tefsirle ilgili görüşlerini Amr'ın rivayeti yoluyla öğrenebilmekteyiz. Vâsıl'ın ölümünden sonra Mu'tezile'nin görüşlerini yaymaya çalışan en yaşlı temsilci olması, mezhebin kurucusu kabul edilmesine yol açmışsa da kaynaklar bu görüşleri Vâsıl'dan öğrendiği konusunda birleşmektedir. İbn Teymiyye, Amr b. Ubeyd'in bilhassa kader ve vâfid konularında Mu'tezile'ye tesir ettiğini kaydeder (*Mecmû'û fetâvâ*, XII, 311).

Bazı kaynaklar Amr b. Ubeyd'in Dehriyye'den olduğunu zikrederse de bunu doğru kabul etmek mümkün değildir. Onun gerek Dehriyye'ye nisbet edilmesi gerekse hadiste sikadan sayılmaması, muhafazakâr görüşlerden ayrılıp Mu'tezilî fikirleri benimsemesi sebebiyle hakkında tarafsız davranılmadığının bir işareti sayılmalıdır. Zira cerh ve ta'dîl* kitapları dahil olmak üzere bütün kaynaklar Amr'dan ittifakla zâhid, âbid ve müttaki diye bahsetmektedir. İbn Hacer'in de onun hakkında söylenen menfi sözlerin asılsızlığına dikkati çekmesi bu kanaati destekleyici mahiyettedir. Ömrünün sonlarında Mu'tezilî fikirlerinden döndüğü nakledilirse de (bk. Hatîb, XII, 170 vd.), görüşlerini kendisinden sonra Amriyye fırkasının devam ettirmesi bu rivayetin isabetsizliğini gösterir. Bişr b. Mu'temir de onun görüşlerini Amriyye fırkasının devam ettirdiğini söyler.

Birçok eseri olduğu nakledilen Amr'dan günümüze kadar intikal eden, sadece Hasan-ı Basrî'den rivayet ettiği birkaç tefsir sahifesinden ibarettir (bk. Sezgin, I, 597). Kaynaklarda kendisine nisbet edilen eserler ise şunlardır: *er-Red*

'ale'l-Kaderiyye, Kitâbü'l-'Adl ve'tevhîd, Ecza'ü şelâsemi'e ve sittün. Ayrıca birçok hutbe ve risâlesinin bulunduğu da kaydedilmektedir.

Dârekutnî Amr'ın görüşlerini *Ahbbâru 'Amr b. 'Ubeyd ve kelâmuhû fi'l-Kur'ân* (Zâhiriyye Ktp., nr. 106/107) adlı eserde toplamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, I, 23; III, 157; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif* (Ukkâse), s. 482-483; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, VI, 352-353; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 273; Es'arî, *Ma'âlât* (Ritter), s. 222; Mes'ûdî, *Mürâcû'z-zeheb* (Abdülhamid), s. 313-314; İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, Halep 1396, II, 69-71; Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Uşûli'l-İhamse*, Kahire 1384/1965, s. 137-138, 588, 714; a.mlf., *Fazlû'l-i'tizâl ve tabakâtü'l-Mu'tezile* (nşr. Fuâd Seyyid), Tunus 1393/1974, s. 242-250; Bağdâdî, *el-Fark* (Abdülhamid), s. 121; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, XII, 166-188; İsfarayînî, *et-Tebşîr*, s. 42; Şehristânî, *el-Milel* (Kilânî), I, 48-49; İbn Hallikân, *Vefeyât*, III, 460-462; İbn Teymiyye, *Mecmû'û fetâvâ*, XII, 311; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, VI, 104-106; İbn Kesir, *el-Bidâye*, X, 78-80; Teftâzânî, *Şerhu'l-'Akkâ'id*, s. 39; İbnü'l-Murtaza, *Tabakâtü'l-Mu'tezile*, s. 35-36; a.mlf., *el-Münve ve'l-emel* (nşr. T. W. Arnold), Leipzig 1902, s. 11; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VIII, 70-75; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'ade*, II, 165; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 338; Sezgin, *GAS*, I, 597; Ali Sâmî en-Neşşâr, *Neş'etü'l-fikri'l-felsefî fi'l-İslâm*, İskenderiye 1966, I, 458-469; et-Tarâzî, *Mevsû'atü't-târîhi'l-İslâmî ve'l-hadârati'l-İslâmiyye li-bilâdi's-Sind ve'l-Bencâb*, Cidde 1403/1983, I, 482-484; Kays Âl-i Kays, *el-İrânîyyûn ve'l-edebü'l-'Arabî*, Tahran 1984, I/1, s. 45-49; Sâlih el-Hamarine, "Amr b. 'Ubeyd ve 'alâkâtühü bi-Ebî Ca'fer el-Manşûr", *el-Mû'erihihu'l-'Arabî*, XXII, Bağdad 1982, s. 205-214; "Amr", *IA*, I, 415; W. Montgomery Watt, "Amr b. 'Ubeyd", *El²* (Fr.), I, 467; J. Van Ess, "Amr b. 'Obayd", *Elr.*, I, 991-992.

AVNİ İLHAN

AMR b. UTBE

(عمرو بن عتبة)

Amr b. Utbe b. Ferkad es-Sülemî
(ö. 22/643 [?])

İlk zâhidlerden.

Küfe'de doğdu. Babası, 17 (638) yılında Küfe'ye yerleşen sayılı Arap zenginlerinden olup Hz. Ömer devrinde birçok sefere katılmış, Tekrît, Şehirzor ve Samgan gibi bazı şehirlerin fethinde kumandan olarak görev almış, Azerbaycan ve Musul valiliği yapmıştır. Varlıklı bir aile muhiti içinde doğup büyüyen Amr'ın muhadramûn*dan olduğu anlaşılmaktadır. Onun zühud yolunu seçmesi babası Utbe'nin hoşuna gitmedi. Amr, muhadramûndan olan yakın dostu Mi'zad (معز) b. Yezîd el-İclî ile birlikte Küfe yakınlarında bir mescid yaptırdı. Bu olay

tasavvuf tarihinde "halvette ibadet" fikrinin ve tekke düşüncesinin ilk örneği sayılabilir. Mescidin inşasından sonra Amr ve Mi'zad'ı tenkit edenler de çıkmıştır. Nitekim Abdullah b. Mes'ûd'un kendilerini ziyaret ederek, "Helâk mescidini yıkmaya geldim" dediği rivayet edilir.

Amr, Allah'tan üç şey istediğini, bunlardan ikisine kavuştuğunu söylerdi. Elde ettikleri, dünyanın hiçbir varlığına değer vermeyen mükemmel bir zühud hayatı ile namaz kılmaya elverişli güç ve kuvvetti. Üçüncü arzusu ise şehid olmaktı. Nitekim, kendisi gibi zühud yolunu seçen arkadaşları Alkame el-Küfî, Mi'zad el-İclî ve Yezîd b. Muâviye en-Nehâî (النخعي) ile birlikte babası Utbe'nin kumandasında katıldığı bir gazâda şehid oldu.

Süfîlerin, "Halka hizmet, hakka hizmettir" şeklindeki görüşlerinin temelini Amr'ın "sohbet" ve "dostluk" anlayışında bulmak mümkündür. O, dostluk için hizmeti şart koşar, arkadaşlarının her türlü hizmetini görür, hayvanlarını otlatır, timar ederdi.

Amr, rivayetleri çok fazla olmamakla birlikte güvenilir bir hadis râvisi sayılır. Abdullah b. Mes'ûd ile Sübey'atü'l-Eslemiyeye den *kitâbet** yoluyla hadis almış, Şa'bî ve daha başka muhaddisler ondan rivayette bulunmuşlardır. Bazı kaynaklar onun az hadis rivayet etmesini ibadetle fazla meşgul olmasıyla açıklar.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 196, 206-207; Belâzûrî, *Fütûhu'l-büldân* (trc. Mustafa Faydal), Ankara 1987, s. 468-470, 472, 476-479; Taberî, *Târîh* (Ebü'l-Fazl), IV, 37, 39, 79 vd., 153-155, 246-247; *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 250; Ebû Nuaym, *Hilye*, IV, 155-158; İbnü'l-Cevzî, *Şifâtü's-sâfiye*, III, 68-72; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VIII, 75-76; İbn Kesir, *el-Bidâye*, VII, 72, 122; Münâvî, *el-Kevâkib*, I, 144.

MUSTAFA BİLGİN

AMR b. ÜMEYYE

(عمرو بن أمية)

Ebû Ümeyye Amr b. Ümeyye
b. Huveylid ed-Damrî
(ö. 60/679-80'den önce)

Sahâbî,
Hz. Peygamber'in elçilerinden.

Bedir yöresinde yaşayan Benî Damre kabilesindendir. Hz. Peygamber'in amcası Hâris'in torunu Sühayle bint Ubeyde ile evlendiği için onun soyundan gelenler Kureys'in Benî Abdüşems kolu mensup-